

LA MÍSTICA POPULAR A BARCELONA EN EL SIGLO XIX: LES APARICIONS DE SANT ANTONI A FRANCESC BALLESTÉ

Josefina Roma

L'estudi de la mística popular és sovint considerada un camp menor, marginal, que provoca un cert somriure, fins i tot. I, en canvi, a través d'aquesta configuració de creences i de conductes, titllades gairebé sempre d'heterodoxes, podem seguir de prop les preocupacions socials i religioses, les aspiracions de lideratge i la construcció d'estructures de poder, basades en la proximitat del sagrat, que ens manifesten la visió del món d'amples segments de població.

Per altra part, alguns d'aquests moviments de recerca religiosa no poden ésser altra cosa que heterodoxos als ulls dels constructors de teoria teològica coetanis, perquè l'individu que no pertany al centre vocacional religiós, però que té inquietuds religioses, està exposat a fer síntesis i interpretacions en certa manera propiciades per la instrucció religiosa adreçada al *vulgus in populo*. Els exemples de fundacions d'ordes religiosos, la pietat popularitzada i la por al desordre social, poden fer créixer en casos ben concrets un desig de sobrepassar les limitacions humanes recorrent al *fil directe amb la Divinitat*.

He volgut reflexionar sobre el cas de les aparicions de sant Antoni a Francesc Ballesté en 1828 i 1829, que reuneix l'abundor de documentació i la presència de molts elements que trobarem posteriorment en aparicions del segle XX i que, per la qualitat de les descripcions conservades, ens permet comprendre configuracions que en altres aparicions resten desconegudes. L'estudi d'aquesta aparició ens fa modificar l'opinió molt generalitzada que contraposa les aparicions tradicionals populars i les actuals, basant-se en la llargada i repetició dels missatges de les aparicions modernes i que pot ser en molts casos només una pèrdua de documentació, que en el procés de Francesc Ballesté hem tingut la sort de conservar. Per tant, ja no podem classificar totes les aparicions tradicionals en un mateix bloc, sinó que cal preguntar-se per la transmissió oral que ens ha arribat.

També hi ha un fet en l'aparició a Francesc Ballesté que crida l'atenció perquè l'atansa a moltes aparicions actuals. L'aparició parla per boca del

vident, convertint-lo en un mèdiu, en lloc de presentar-se extern al vident i inaudible per a la resta de fidels.

Coneixem l'expedient de Francesc Ballesté, fill de Banyoles i resident a Barcelona, per un Auto del senyor vicari general, de 22 de febrer de 1829, essent notari major el Sr. Nicolàs Simon Labrós. Aquest procés es guarda en l'Arxiu Diocesà de Barcelona. Pel desordre que presenten els materials internament, com també per altres fonts consultades, penso que és incomplet i que part de la documentació s'ha perdut, cosa que ens deixa a l'ombra la personalitat de Francesc Ballesté i el desenvolupament posterior de les seves visions, com també la pena aplicada. Tampoc no tenim l'explicació de com van començar les visions, però, així i tot, el material és tan ric que ens permet de fer-nos una idea aproximada de tot l'afer.

En l'expedient trobem els documents o les transcripcions de disset aparicions i missatges, des del Dijous Sant de 1828, 15-V-1828, 21-V-1828, 22-X-28, 19-XI-1828, 4-XII-1828, 11-XII-1828, 13-XII-1828 15-XII-1828, 21-I-1829, 27-I-1829, 31-I-1829, 4-II-1829, 8-II-1829, 15-II-1829, 21-II-1829, 2-III-1829, fins al 19-III-1829. També hi trobem la relació dels membres de la Unió de la Santa Creu, que és l'obra social fruit d'aquestes visions.

Com passa en altres ocasions, les visions de Francesc Ballesté desperten les sospites de la jerarquia eclesiàstica per la seva vocació universalista, per les seves advertències a la jerarquia eclesiàstica i civil sobre futures catàstrofes, per fer-se pública o, com diu l'expedient, publicar-les, i també per desenvolupar la fundació d'una societat, Els Germans de la Unió de la Santa Creu, al marge totalment del consell eclesiàstic.

Una característica que ens crida immediatament l'atenció és que aquestes visions de sant Antoni Abat, compartides només un cop amb sant Jaume i sant Ferran, no segueixen el model clàssic de centralitat en un Santuari o lloc sagrat on el personatge celestial es manifesta, ni en un vident o en un llibre sagrat, com proposa Michel J. Sallnow (*Contesting the Sacred*, 1991), sinó que la centralitat és el manament de la visió. Els ordes de sant Antoni fan el grup itinerant des de la casa del vident fins a sant Miquel del Fai, tal com sant Antoni li ordena el 15 de maig de 1828, aquest cop de manera no audible pels fidels. També va al Coll de Finestrelles el 21 de maig de 1828, i el 2 de març de 1829, que continua fins a l'ermita de sant Pere Màrtir d'Esplugues, on també va el 28 i 31 de gener. El 7 de febrer de 1828 és a l'ermita de santa Coloma de Cervelló; el 27 de gener de 1829, al Remei de Caldes de Montbui li dóna avis d'un missatge. Va a Sentmenat, el 8 de febrer de 1829. El dia 4 de

febrer de 1829 és a sant Feliu de Llobregat, i el dia 19 de novembre de 1828 la visió és a la riera de Caldes. La darrera visió de què tenim documentació es desenvolupa a la capella de la Verge del Port.

La centralitat en un lloc que es fa sagrat per l'aparició mateixa és la més abundosa en les aparicions populars, mentre que la centralitat en el vident acostuma a acompanyar les visions de religiosos i místics vocacionals. Els ordes de la visió que fan pelegrinar els vidents i els fidels formen una altra manifestació de centralitat que es caracteritza per l'abandonament a la voluntat celestial, manifestada a través de la inseguretat humana. Aquest és el camí tradicional seguit per a l'enterrament o veneració de cossos sants, des de sant Jaume fins a sant Faust, per parlar només de dos exemples extrems, d'un sant de culte universal i d'un sant de culte local.

Per tant, no podem dir que l'acció itinerant sota el manament del sagrat sigui una figura nova en la visió religiosa popular. Però sí que podem dir que en les aparicions populars contemporànies es donen freqüentment aquests manaments que fan la centralitat itinerant, tant per a definir quin serà el lloc central d'aparicions, com passa amb Pepita Pugès a Cerdanyola, o per a anar a visitar altres santuaris on tindrà lloc alguna manifestació per al nou vident o grup, com és el cas de les visites a Ladeira pel grup de sant Vicenç dels Horts, o per Rami de Nou Barris a El Escorial.

Un altre tret que es perpetua és la reutilització d'ermites i altres santuaris anteriors. D'aquesta manera es poden arribar a fixar en un d'ells, com passa avui en dia al Remei, de sant Vicenç dels Horts. En l'aparició que ens ocupa, el lloc de trobada és a vegades una ermita ja existent. I, fins i tot, el missatge pot fer al·lusió a l'advocació, com passa amb la Verge del Port, on es documenta: *En la Virgen del Puerto nos hallamos porque S. Antonio Abad lo ha mandado que se viniese a escribir y a notificar que muchos son los que quieren llegar al puerto de Salvación [...]*.

El fenomen que ens ocupa es caracteritza per la transcripció dels missatges de la visió. Com hem dit, aquest és un tret molt abundós en les aparicions actuals, perquè el vident, en un moment determinat de la visió, cau en èxtasi i en lloc d'assimilar el missatge i, després, en tornar a l'estat habitual, repetir-lo íntegrament o en part als fidels, fa de mèdiom o vehicle humà perquè la veu de la visió sigui sentida per tothom (tant si es tracta del Pare Etern, la Mare de Déu o sant Martí de Porres, és a dir, no importa que el vident sigui home i que la veu de l'aparició d'un personatge femení hagi de sonar masculina o a l'inrevés).

Aquest tret és aprofitat més enllà dels fidels que envolten el vident, perquè sempre hi ha unes quantes gravadores a punt d'enregistrar tot el missatge i, després, aquest pot circular entre un grup més nombrós de fidels.

En el cas de Francesc Ballesté, l'enregistrament el fa un dels assistents, escrivint-ho tot tal com ho sent. Sabem també qui són els fidels de moltes d'aquestes aparicions, perquè les transcripcions dels missatges, mentre es produïen, posen de testimoni els qui eren presents. Per aquestes llistes podem veure el desenvolupament de les visions.

En primer lloc, les aparicions de sant Antoni a Francesc Ballesté no són un fet exclusiu del camí místic personal sinó que tenen la finalitat de fer-se públiques, ja que han d'advertir tothom, incloent-hi la jerarquia eclesiàstica, els governants, nobles i el rei d'Espanya també; i, per altra part, han de donar com a fruit la fundació d'una congregació o germandat, la Unió de la santa Creu. Així, han d'implicar molta gent i els missatges en forma d'èxtasi, per a assegurar-se la no manipulació per part del vident, i per a fer avinent tota la informació són l'instrument idoni per a portar a terme la difusió.

No obstant això, per a emfasitzar el paper de mitjà de Francesc Ballesté, el mateix sant Antoni no es cansa de repetir en molts dels seus missatges: *Que soy Antonio Abat quien habla y no este ygnorante*.

Les tres primeres aparicions transcrits, però, no tenen aquesta forma. Semblen formar part d'un primer conjunt en què els missatges centrals, l'advertiment de grans desgràcies i la fundació de la Unió ja hi eren presents. Per les transcripcions, no sabem si eren simultànies o escrites posteriorment, excepte la tercera, en què el vident diu clarament: *He encontrat al Coll de Finestrellas al Gloriós San y me digué [...]*.

En la segona, de 15 de maig de 1828, sant Antoni Abat dialoga al començament i a la fi del missatge. Així el saluda, en lloc d'emprar la fórmula establerta d'entrada que trobarem en altres missatges, que és una afirmació solemne o que sembla un encapçalament d'escriptura notarial: *En nom de la Sma. Trinitat, Pare, Fill i Esperit Sant [...]*.

En aquesta aparició concreta, sant Antoni comença: *Déu te do un feliz dia, ahont vas? que fa la tua muller? està bona? I Francesc Ballesté contesta: Sí. I sant Antoni segueix, com qualsevol conegut: Y tu? –Jo també, gràcies a Deu. –No veus, home, lo que es lo mon? No faltis en la fe [...]*.

Al final, sant Antoni, li diu que es posi en camí com ja li havia proposat, i Ballesté li pregunta: *Que aniré a San Miquel del Fai? Sí*.

En aquestes primeres transcripcions es fa palès un cert caràcter privat de

l'aparició. És a dir, els missatges només són per als fidels i germans de la Unió. Així, a l'acabament d'aquesta transcripció suara esmentada, trobem: *No digas res a ningú que quedia a casa teva tancat lo escrit.*

A partir de l'èxtasi o *sueño* del 22 d'octubre de 1828 (és a dir, entre els que es conserven), apareixen les figures dels testimonis i fins d'un que és o fa de notari de la reunió. Aquest és José Guell, que signa com a tal i que és un dels Germans de la Unió. Es present en els sis següents èxtasis, però després desapareix i ja no figura entre els assistents. La persona que transcriu els altres missatges no és sempre la mateixa, i es nota en l'ortografia.

Un fet que apareix tan bon punt es fa pública la transcripció és que aquesta es fa en castellà, llevat en algunes ocasions en què la transcripció no és simultània. El castellà emprat és farcit de catalanismes, cosa que pot ésser molt útil per a un estudi de la llengua parlada a Barcelona en aquell moment, i que és motiu d'un altre estudi interdisciplinar.

El canvi que s'opera en el curs d'aquestes aparicions, en el sentit de fer-les públiques, de posar-hi transcriptor i testimonis, deu ésser degut a les exigències administratives de la fundació de la Germandat.

En efecte, en l'aparició del 21 de maig de 1828 s'insisteix en un tema que ja apareix en l'anterior del 15 de maig, que Francesc Ballesté haurà d'enfrontar-se a les preguntes dels savis i entesos en teologia. En aquestes i altres aparicions es dona resposta a totes les possibles objeccions que patirà la germanat i la difusió de les pròpies visions, amb uns arguments que intenten rebatre totes les possibles objeccions, tant les que ja ha sofert el vident com les que pot arribar a tenir el seu missatge.

En l'aparició del 21 de maig, a més, hi ha una referència a una topada amb la jerarquia eclesiàstica. Sembla com si Francesc Ballesté hagués consultat el seu pensament sobre la fundació a un sacerdot i li hagués demanat que ho mantingués en secret de confessió. La resposta va ser contundent, va qualificar tot l'afer de *romanços antics*, a la qual cosa, sant Antoni diu: *Que vagin a mirar la Escriptura Sagrada sis moderna o si es antiga.*

Així, a partir de les transcripcions posteriors al maig de 1828, el caràcter públic s'accentua i es cuiden els detalls dels testimonis per tal de satisfer les exigències fundacionals.

Entre els assistents hi ha dos blocs, que es corresponen més o menys a dues etapes, la primera de les quals culmina el 13 de desembre de 1828, en una visió on sant Antoni demana que es faci una llista dels Patrons de la Unió i dels Germans. El missatge era profètic, sobre les desgràcies que esperaven

al rei, a la noblesa i a tota Espanya. Hi van haver divuit testimonis, entre els quals hi havia alguns Germans de la Unió que no consten en cap més aparició. Van assistir-hi onze Germans dels vint que eren en total.

Hi ha un altre bloc d'assistents, que van començar a partir d'aquell moment i que mostren la major concentració, encara que menor que la primera, en les aparicions del 15 i 21 de febrer de 1829, amb catorze assistents, dels quals, cinc eren Germans de la Unió i set hi anaven per primera o segona vegada.

Son molt pocs els fidels que perseveren al llarg de totes les manifestacions. Només dos, Jaume Monistrol i Joan Farell, acompanyen Francesc Ballesté des del començament fins al final. Jaume Monistrol figura onze vegades com a testimoni i Joan Farell, nou. Cal dir que ambdós són Germans de la Unió. Fins i tot les dues úniques dones que apareixen com a testimonis són Felipa Ballesté, la dona del vident, i Josefa Farell, dona del Germà esmentat. Aquestes dues dones apareixen en els quatre primers somnis transcrits. Ja no figuren en l'aparició fundacional, i no tornen a apareixer més en els escrits. Després, en la que jo he considerat com a segona part, apareixen dos germans més de la Unió, Quirze Giral, amb set testimoniatsges i Cristòfor Casas, amb cinc. Cal destacar, però, que no sabem res de l'assistència en altres visions que no han estat transcrites simultaniament, mentre es produïen, i per altra part crida l'atenció que quatre Germans de la Unió no apareixen mai com a testimonis de les visions, i que cinc més només hi figuren una vegada, que en tres casos coincideix amb l'acte fundacional.

L'explicació d'aquesta absència l'hem de buscar en un altre fet, que l'acta fundacional ja remarca, i és que quatre dels Germans de la Unió, Joan Vilaret, Grau Comaleras, José Camps i Joan Forcat (aquest sembla afegit posteriorment en el document) eren Germans de l'Hospital de la santa Creu, de Barcelona. Aquesta Germandat havia estat fundada el 12 de febrer de 1784 per Jaume Sayrols i altresnou companys, que feia molts anys que assistien els malats de l'hospital i van decidir deixar el món, aconsellats pels seus confessors, després de fer exercicis a la Congregació de sant Vicenç de Paül i de fer una pelegrinació a Montserrat. Van vestir un hàbit i un escut d'armes amb l'inscripció *CHARITAS* i van dedicar-se completament als malats, sempre amb el vist-i-plau de la M.I.A. de l'hospital.

La similitud del nom fa pensar en un cert contacte i coneixement d'aquella germandat hospitalària, encara que la nova Germandat de la Unió de la santa Creu, creada per Francesc Ballesté arran de les indicacions de sant Antoni

Abat en les seves visions o somnis, no representava deixar el món i, de fet, alguns membres eren casats.

La figura de sant Antoni no era del tot estranya a l'hospital de la santa Creu, perquè és conegut que des de 1430 havia existit un hospital de sant Antoni, amb un convent d'antonians a Barcelona, i en l'ambient d'angoixa per la recuperació i tornada dels valors morals antics, com a única solució contra la confusió que la modernitat en la societat i en el clergat creava en certs segments socials, juntament amb l'experiència passada de desordres i trambalsos, la figura de sant Antoni Abat representa la solidesa i la seguretat que s'atribueix a la tradició antiga.

Tenim les dades d'entrada a l'hospital de la santa Creu dels quatre membres que pertanyien a l'hospital i a l'hora a la Unió amb Francesc Ballesté. Juan Vilaret era de Barcelona i va entrar el 21 de juny de 1828. Grau Comaleras, era de Tordera i va entrar a l'hospital el 13 de juny de 1826. Josep Camps, era de Sallent i va entrar el 21 de juny de 1791, i Juan Forcat era de Barcelona i va entrar el 8 de gener de 1821.

També sabem, per l'informe de Múrcia demanat en el procés contra aquests Germans de l'Hospital, i pel propi procés, que van ésser amonestats repetides vegades per l'Administració, donat que la Unió anava guanyant adeptes, però finalment, com que no volien cedir ni deixar la Unió, van ésser expulsats de l'hospital.

Francesc Ballesté els va manar aleshores que anessin a Orihuela, i allí, segons testimoni de la gent del poble, van fer vida eremítica de forma exemplar, fins que van ésser empresonats en 1831 i després traslladats a Barcelona. En 1846, Joan Forcat va intentar tornar a ingressar a l'hospital, però va ésser rebutjat.

Penso que aquestes dades poden aclarir-nos les absències com a testimonis dels quatre germans de la Unió, membres a la vegada de l'hospital, ja que això els podia comprometre.

Com hem dit al començament, la fundació de congregacions religioses i germandats, i de la germandat de l'hospital de la santa Creu, devia influir decisivament en la constitució de la Unió. De fet, la visió de sant Antoni informa i dicta fil per randa les finalitats que s'han de buscar i els mitjans per a aconseguir-ho, com també les oracions específiques, símbols i litúrgia que havien de seguir.

En primer lloc, la Unió té com a patrons sant Antoni Abat, sant Jaume, sant Ferran, que en el missatge s'hi posen ells mateixos, mentre que la Mare

de Déu hi és col·locada per consell de sant Antoni, no ho diu ella mateixa. Això és molt significatiu de la visió popular dels personatges celestials. Les visions són encara propiciades per sants, i Déu i la Mare de Déu queden molt llunyans encara, cosa que no passa en les aparicions actuals, en què la familiaritat amb Jesucrist, el Pare Etern i no diguem amb la Mare de Déu, és molt forta.

Hi ha un tret que també ens defineix la visió popular de la Mare de Déu, i és que no n'hi ha prou de dir la Mare de Déu o una sola advocació. S'anomenen entreels protectors a la *Virgen de las Mercedes*, la *Virgen de Montserrat*, la *Puríssima Concepción* y a la *Virgen del Pilar*.

Els deures dels germans de la Unió són la pràctica de les Obres de Misericòrdia, donar bona *inclinansa* als fills, viure com a germans, no criticar la jerarquia eclesiàstica encara que vagi en contra seu, assistir diàriament a missa i, si no és possible, resar una part de rosari, resar el rosari a mitja nit i resar les oracions dictades per sant Antoni.

Per a pertànyer a la Unió s'havia de confessar i combregar i, després de meditar la decisió dotze dies, els candidats eren admesos.

Els símbols, les imatges i els exemples omplen part dels missatges, però també hi ha manaments d'aplec en llocs concrets, i de celebracions, que formen tota una litúrgia nova. Així, en els primers missatges no transcrits directament, el grup va ésser enviat en pelegrinatge a sant Pere Màrtir perquè trobesin tres creus que eren el símbol de la Unió, i després el sant no els va deixar descansar fins a trobar un pa que portés gravada la creu. D'aquesta manera el menjar esdevenia un signe.

Però la descripció litúrgica més completa és la dictada per a celebrar el Dijous Sant de 1828. Sant Antoni fa purificar la casa amb llorer beneït i encens, tot tenint les portes tancades. Després, fa resar una oració perquè no entri mai el dimoni o esperit malvat a la casa. A les 9 del matí fa preparar la taula amb un santcrist, dos ciris i una pedra que representa el calvari. Fa posar una ampolla de vi a la dreta i una d'aigua a l'esquerra, juntament amb un objecte que no s'especifica, però que ha estat donat a Francesc Ballesté pel mateix sant Antoni (aquestes donacions celestials acompanyen moltes tradicions religioses de vides de sants, però també són presents en les aparicions populars actuals). El pa s'havia de partir en tres bocins. Després s'havia de fer el rentament de mans i peus dels convidats que també havien de seure per ordre d'edats i les dones a un costat de la taula i els homes a l'altre. Per a cada moment, sant Antoni dicta una oració que completa la litúrgia.

La minuciositat de la descripció ens permet de comprendre el món religiós que des de la perifèria popular formava el pilar de seguretat on recolzar la confusió davant el canvi social i religiós, com també canalitzar les inquietuds místiques, l'afany de comptar amb una resposta directa del sagrat. La intensitat del missatge, la circularitat de les idees, la visió apocalíptica del capgirament del món que es vivia en aquells dies, no ens ha de fer perdre de vista les fonts properes del fenomen, com són l'ensenyament religiós i moral tradicional i la fundació de congregacions i germandats religioses. La originalitat del missatge i la seva pretensió de difusió el va classificar més enllà de l'ortodòxia, però en ell podem endevinar-hi tot aquest món trashedat a la recerca de seguretat, amb les eines que el seu entorn i la seva tradició li havia donat.

En aquesta breu reflexió sobre alguns aspectes de les aparicions de sant Antoni crec que podem veure-hi unes configuracions que perpetuen la visió popular dels camins místics. Hi trobem elements molt antics, que es repeteixen o que evolucionen, juntament amb trets que són presents en les aparicions populars actuals i que fins ara semblaven nous als investigadors. Veure la complexitat de reaccions i vivències d'un grup aparicionista requereix, doncs, una informació detallada que en aquest procés hem trobat i que podem obtenir de primera mà en el treball de camp actual. Els retallons d'informació de moltes aparicions tradicionals s'han de questionar, doncs, com a falta de la transmissió oral més que com a diferència qualitativa amb les manifestacions actuals de mística popular.

